

*Колдошев Мисирали Колдошович,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Ош Мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары*

**БЕКЕМБАЙ АПЫШЕВДИН «ПЕДАГОГИКА» ОКУУ КИТЕБИНДЕ
ТАРБИЯЛОДОГУ ЭЛДҮҮЛҮК ИДЕЯСЫНЫН ЧАГЫЛЫШЫ**

*Колдошев Мисирали Колдошович,
кандидат педагогических наук, доцент,
Ошский Государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош*

**ОТРАЖЕНИЕ ИДЕИ НАРОДНОСТИ ВОСПИТАНИЯ В
УЧЕБНИКЕ «ПЕДАГОГИКА» БЕКЕМБАЯ АПЫШЕВА**

*Koldoshev Misirali Koldoshevich,
candidate of pedagogical sciences, associate professor,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city*

**REFLECTION OF THE IDEA OF NATIONAL EDUCATION IN THE
TEXTBOOK «PEDAGOGY» BY BEKEMBAI APYSHEV**

Аннотация: Сунушталган илимий макалада биз 2011-жылы мамлекеттик кыргыз тилинде басылган жана Ош мамлекеттик университетинин профессору Бекембай Апыш жазган «Педагогика» аталышындагы окуу китебинин айрым өңүтү талдоого алынды.

Каралып жаткан окуу китебинде автор тарабынан илимий жана элдик педагогиканын биримдик идеясын ишке ашыруунун алгачкы жолу аракеттери жасалган. Бул аракеттер автордун ою боюнча педагогикалык багытта билим алып жаткан адистерди даярдоонун натыйжалуулугун жогорулатуусу керек.

Аталган макалада окуу китебинин структурасынын компоненттик элементтери болуп саналган педагогикалык

маселелерди чечүү процессинде жогоруда белгиленген концепцияны жүзөгө ашыруу жаатында окутуучу үчүн методикалык көрсөтмөлөр сунушталган.

Аннотация: В предлагаемой научной статье нами проанализированы отдельные аспекты содержания учебника «Педагогика», написанного Бекембаем Апышевым и изданного в 2011 году на государственном кыргызском языке.

В рассматриваемом учебнике автором сделана попытка реализации идеи единства научной и народной педагогики, что, по замыслу автора, должно привести к повышению эффективности подготовки специалистов педагогических направлений.

В данной статье предложены методические указания для преподавателей по

осуществлению ими вышеназванной концепции в процессе решения педагогических задач, которые являются составными элементами в структуре названного учебника.

Annotation: In the proposed research article, we have analysed certain aspects of the content of the textbook "Pedagogy", written by Bekembai Apyshhev and published in 2011 in the State Kyrgyz language.

In the textbook under consideration, the author made an attempt to implement the idea of harmony of theoretical and folk pedagogy, which, according to the author's intention, should lead to an increase in the efficiency of training specialists in pedagogical areas.

This article proposes guidelines for teachers to implement the above concept in the process of solving pedagogical issues, which are constituent elements in the structure of the named textbook.

Түйүндүү сөздөр: окуу китеби, нукура элдик салттар, илимий жана элдик педагогиканын биримдиги, фольклор, педагогикалык ойлор, социалдаштыруу, тарбиялоодогу элдүүлүк принциби.

Ключевые слова: учебник, исконные народные традиции, единство научной и народной педагогики, фольклор, педагогические мысли, социализация, принцип народности в воспитании.

Key words: textbook, primordial folk traditions, unity of scientific and folk pedagogy, folklore, pedagogical thoughts, socialization, the principle of nationality in education.

Киришүү. Союз таркап, Кыргыз ССРинин ордуна көз карандысыз, эгемен Кыргыз Республикасы түзүлгөн соң, буга чейин педагогикалык жогорку окуу жайларында негизинен орусчадан которулган окуу китептери окутулуп келсе, мындан ары мамлекеттик кыргыз тилинде жазылган окуу китептери аркылуу билим берүү маселелерин ишке ашыруу күн тартибинде курч турду. Убакыттын кечиктирилгистигин, ушул муктаждыктын зарылдыгын баамчыл, зирек, элдик ойлорго, идеяларга бай, ОшМУнун профессору, нагыз педагог

Бекембай Апыш ийкем түшүндү, педагогика предмети боюнча заманбап окуу китебин жазууга шымалана киришти. Анын калеминен жаралган бул китеп эгемендүүлүктүн алгачкы он жылында педагогикалык адистикте окушкан студенттер үчүн педагогиканын теориясы жана практикасына байланыштуу болгон билимдер менен кошо эле нукура элдик кыртыштан өнүп чыккан улуттук таалим-тарбиянын нускоолору, сабактары, санат-насыяттары бериле баштады, б.а., бул мезгилде студент жаштар кыргыз этнопедагогикасынын башаттарын окуп-үйрөнүүсүнө алгачкы чыйыр салынганын өзгөчө белгилей кетишибиз керек.

Изилдөөнүн максаты. Илимий жана элдик педагогиканын жоболорун интеграциялоо иш-аракеттеринин жогоруда аталган окуу китебинде чагылышын мүнөздөө.

Изилдөөнүн методдору. Коюлган теманын алкагында тиешелүү тексттерди окуп-үйрөнүү, аларды талдоо, салыштыруу, абстракташтыруу, конкреттештирүү, жалпылоо ыкма-методдору пайдаланылды. Ошондой эле «себеп-натыйжа» байланыштарын иликтөө, табуу иштери менен кошо мазмунда тарыхыйлуулук жана логикалуулуктун биримдиги принцибинин эске алыныш жагдайына да көңүл бурулду.

Негизги мазмуну. Эчен-эчендеген кылымдарды карыткан, канчалаган мезгилдердин элек сынагынан өтүп келген элдик билим, өнөр тажрыйбалардын уюткулуу таалим-тарбиялык сабактары, көөнөргүс дөөлөттөрү, рухий маданияты оозеки чыгармаларда, адабиятта ж.б. көркөм-эстетикалык мурастарда катылгандыгын жана камтылгандыгын автор эмгегинде белгилейт. Мына ушул рухий азыктарды үйрөнүү, өздөштүрүү процессинен соңку муун алыстай түшкөнүнө автордун зээни кейип, түйшөлгөндүгү окуу китебин үнүлгөн кишиге баамдалбай койбойт.

Улуттук салттуу педагогикалык дөөлөттөрүбүздү, баалуулуктарыбызды, асылдыктарыбызды өз учурунда сергек, парасаттуу, акыл калчап, аң-сезимдүүлүк менен аңдап-туя билбегенибиз жөнүндө Бекембай Апыш: «Өсүп-өнгөн, акылман,

сезимтал, түптүү, нарктуу элибиздин маданий-интеллектуалдык дараметин аңдап-иликтеп, ага маани бере албай көпкө жүрүп калдык, бул абал биздин жан дүйнөбүздү жардыланып, ыйманыбызды булгады, дилибизди бузду, касиетибизди мойсоп, улуттук өнүбүздү өчүрдү» – деген адилет оюн маалымдайт [1, 4-б.]. Кеп ыңгайы, ата-бабалардан таберик катары мурасталган нарктуу, салттуу тажрыйбасын үйрөнүү тууралуу жүрүп жатат.

Элдик педагогикалык казынанын инсандын атуулдук, жарандык аң-сезимин тарбиялоодогу зор кудуретине, рухий күчүнө маани берип, пайдалануу жөнүндө автор төмөндөгүчө: «... элдик педагогикабыз ондогон кылымдарды өзүнө камтыган кыргыз тарыхынын жана маданиятынын каймагын калпып өзүнүн тулку боюна сиңирген, ата-бабаларыбыздан бизге калган бай мурас, түгөнбөгөн кенч. ... элдин маданий дүйнөсүнүн океанын сүзүп өтүп, элдин рухий гүл азыгына карк болбогон инсан, ал элдин чыныгы атуулу боло албайт», – деп таасын мүнөздөйт [1, 4-б.].

Канчалаган кылымдар, замандар аралыгында калыптанып, тапталып, түптөлүп отурган элибиздин оозеки адабиятынын орошон мүмкүнчүлүктөрүн педагогдордун пайдалана билүүсү жаатында автор төмөндөгү айткан пикиринде чакырык таштагансыйт: «Кыргыз элинин мазмундуу окуяларга мол тарыхын, өнүккөн маданиятын чагылдырган көлөм жагынан таң каларлык чоң, мазмун жагынан шумдуктуудай бай, көркөмдүгү ажайып көкөлөгөн оозеки адабиятыбыз – элдик педагогиканын соолбос булагы, көөнөрбөс каражаты экендигин өз мезгилинде түшүнө албадык», – дейт [1, 6-б.].

Айрым кенже эпостордо камтылган таалим-тарбиялык ой корутундулары тууралуу: «Эр Төштүк» эпосу – эмгекчи эл табияттын купуя сырларын тынымсыз иликтеп үйрөнүп, аны ооздуктап өзүнө баш ийдирип, өз кызыкчылыгы үчүн кызмат кылдырууга активдүү аракетти күчөтүүсү (атайын кара боёк менен ажыраткан – М.К.) зарыл экендигин көрсөтсө, «Кожо-

жаш» – жаратылыш ыйык, ошондуктан адам дайыма ал жөнүндө кам көрүп, аны коргоо үчүн астейдил күрөшүүгө, ага өтө аяр мамиле жасоого милдеттүү экендигин баса белгилейт. Бул чыныгы инсандык касиеттерди түптөөдөгү экологиялык тарбиянын маанисин эмгекчи эл өтө жогору баалагандыгынын күбөсү. «Кедейкан» – элдин социалдык аң-сезиминин жетилгендигин даректеген утопиялык чыгарма. Эмгекчи элдин эңсегени коомдук турмуштагы теңдик жана кара кылды как жарган калыстык. Жашоонун жана жыргалчылыктын бирден бир адал булагы – адамдын пешене тери, ак эмгеги. «Олжобай менен Кишимжан» – үй-бүлөлүк турмуштагы күйөөсү менен аялынын бири-бирине карата карым-катнаш мамилелеринин адептүүлүгү, пакизалыгы. Сүйүү сезимдеринин ыйык жана бийиктиги, ашык жарлардын тунук сүйүүсү жөнүндөгү ой», – деп белгиленет [1, 6-б.].

Текстте кара түс менен ажыратканыбыздын жөнү, жаратылыштын кубулуштарынын табигыйлуулугун бузбай, гармониялуу иш-аракеттерибиз менен, кара күчкө салып доо кетирбей, табияттын кадимки калыбына жасалма таасирлерди күчөтпөй, табияттын берекелүү мүмкүнчүлүктөрүн өтө кылдат, этият мамиле жасоо аркылуу пайдалануунун максат-мүдөсүн ишке ашыруунун көз карашын белгилегибиз келет.

Педагогикалык адистикте билим алууга талпынган бүгүнкү күндүн студенттери үчүн аларды заманбап мугалим катары даярдоодо элдик таалим-тарбиялык орошон булактарды өздөштүрүүнүн зор маанилүүлүгү окуу китебин барактай баштаганда эле көзгө урунат. Биринчиден, окуу китеби төмөндөгүдөй, мисалы: «Манас» – педагогикалык идеянын кенчи» ж.б. темалар менен башталат. Экинчиден, ошол темаларда кыргыздын элдик педагогдору катары Калыгул Бай уулу, Арстанбек Буйлаш уулу, Молдо Нияз, Молдо Кылыч Шамыркан уулу, Жеңижок (Өтө) Көкө уулу, Токтогул Сатылган уулу, Тоголок Молдо, Барпы Алыкул уулу, залкар манасчылар Сагымбай Орозбак уулу, Саякбай Карала уулу, кыргыз элинин алгачкы агартуучулары аталган

Арабаев Ишенаалы, Тыныстанов Касым, ошондой эле Аалы Токомбай уулу, Чыңгыз Айтматов Төрөкул уулу, илимий педагогикага чоң салымы бар окумуштууларыбыз Исак Бекбоевдин, Советбек Байгазиевдин кыскача өмүр таржымалдары, элдик педагогикалык ойлордун өнүгүүсүнө кошкон алардын зор эмгектери жалпыланган мүнөздө берилген. Мектеп окуучуларына билим берүү, таалим-тарбиялоо ишинде чыгармачылыктын бийик сересине көтөрүлүшкөн кыргыздын чыгаан педагогдору Маамади Байымбет уулунун, Бектур Исак уулунун ысымдарын атап келип, алардын педагогикалык табылгаларын үйрөнүү солгун мамилеге, иликтөө маселелери көз жаздымда калып жатканына автордун зээни кейийт [1, 68-б.].

Боордош казак элинин илимий-педагогикалык ой жүгүртүүсүнүн негиздөөчүлөрү Чокан Валихановдун, Ибрай Алтынсариндин, Абай Кунанбаевдин кыскача өмүр баяндары жана эмгектери мына ушул таризде чагылдырылат. Белгилей кетчү нерсе, кыргыз жана казак элдеринин педагогикалык ойлорунда жалпылыктар, шайкештиктер арбын, ал эми айырмачылыктар дээрлик аз. Жакынкы Чыгыш, Орто Чыгыш, Орто Азия элдеринин таалим-тарбия жөнүндөгү ой толгоолору окуу китебинде камтылган. Бул ойлор тарыхта чыгыш элдеринин «Алтын доору» деген аталыш менен өзгөчөлөнгөн орто кылым мезгилдерине таандык болуп эсептелет. Бул доордо өмүр сүргөн энциклопедист-аалымдардын даанышман педагогикалык ойлорун азыркы учурдун суроо-талаптары менен байланышта изденүү, аларды интерпретациялоо, ошол көз караштардын кеңейүүсүнө түрткү берип, окутуучунун сабагынын майнаптуулугун арттырат. Орто кылымда өмүр кечирген даанышман бабабыз Жусуп Баласагын «Кут алчу билим» – аттуу эмгегинин түрк тилинде жазылганына жетине албай кубанып, бул тилдин көркөмүнө, байлыгына, жагымдуулугуна, угумдуулугуна, рухий мүмкүнчүлүгүнө урматтуу окурманым деле суктанмак деген өңдүү үмүтүн жашырбайт:

Китепти окуй турган окурманым,

Көркүнө түрк сөзүнүн нак тунарсың.
Китеп көп: араб, тажик тилдеринде,
Бул китеп эң биринчи биздин тилде! –
деп жазат [1, 39-б].

Кыргыз тили түрк тобуна кирген тилдердин өзөктүүсү болуп саналат. Демек, орошон руханий-маданий кенч-казынабыздын жугумдуулугу эне тилибиз аркылуу ачыларын азыркы жашап жаткан жана келечек муун терең андап-туюубуз маанилүү болуп турган кез. Мына ушул жаатта орус элинин улуу педагогу К.Д. Ушинский «Эне тили – улуу педагог», – деп бекеринен айтпаган [6, 175-б.].

Мектеп окуучусунун таалим-тарбиясы тууралуу кеп кылганда окутуу жана өнүгүүнүн байланышы, биринчисинин экинчисине таасири, окутуу менен өнүгүүнүн логикасы жана диалектикасы мугалимдин ар дайым көңүл чордонунда туруусу маанилүү. Ал жөнүндө профессор Советбек Байгазиев: «... педагогикалык теориядагы окутуу өнүгүүнүн алдында жүрүш керек, окутуу өнүгүүнү алдыга сүйрөп жүрүшү керек деген белгилүү концепцияны эске түшүрбөй койбойт» – деген омоктуу пикирди далилдейт [7, 90-б.]. Окутуу өнүгүүгө түрткү берип, өз кезегинде өнүгүү сапаттуу билим алууга жана чыгармачылыктуу ойлонууга негиз түзүш керек болот. Бул – мугалим окуучунун көз карашынын кеңейүүсүнө жана тереңдөөсүнө, чыгармачылык өнүп-өсүүсүнө алып келгидей мүдөө менен окутуу процессин уюштурууну ойлонуусу, пландоосу зарыл дегендик.

Андан ары улуу бабабыз илим-билим алууда китептин ээлеген ордун жана андагы акыл кеңештеринин маанисин, илим-билим жарыгынын өлкө элинин кубаттуу жашоосундагы, гүлдөп-өнүгүүсүндөгү чечүүчү күчүн белгилеп, өз калеминен жаралган эмгегинин пайдасы тиерине зор ишеним артканы төмөндөгү саптардан баамдалат:

Улуулук – акыл-эстин натыйжасы,
А билим – улуу иштин дарбазасы.
Билим тизгин алга көздөй сүрөгөн,
Адымдай бер ал көрсөткөн жол менен.

Билимдүү – аз, эң арбын билимсиздер,
Акмактар көп, эң эле аз илимдүүлөр [1, 39-б.].

Муну менен катар турмуштун өзү эчен курдай ырастаган кыргыз элинде төмөндөгү нуска: «Билимдүү болмок оңой, тарбиялуу болмок кыйын» – деп айтылып келет. Мындан, адамды анын көп маалыматты билгендигине эмес, тарбиялуулугуна карай баалай билгенибиз максатка ылайыктуу болот. Илим-билими менен анын тарбиялуулук деңгээли ажырым берген адамдан ар кандай алешемдиктерди, чекиликтерди күтүү мүмкүн.

Кыргыздарда «Карынын сөзү – акылдын көзү», «Карынын сөзүн – капка сал» деген терең маанилүү нускалар айтылып келет. Бул нуска, биздин оюбузча, муундардын үзүлгүс байланышын символдоштурат. Ооба, аксакалдарыбыздын, карыяларыбыздын мол турмуштук тажрыйбасын жаш муундардын үйрөнүүсүнө чоң маани беришибиз зарыл. Илим-билимдин, таалим-тарбиянын улуу көчү өзүнүн туура нугунан тайбай мына ушундай ата-бабалардын салттуулугу менен уланып келүүдө. Биз үчүн да муну сактоо таберик болуп саналат. Төмөндөгү саптардын мазмуну ушундай ойлорго жетелейт:

Кары сөзүн айтылган капка сакта,

Кары сөзү алтын да, сырын ачса.

Кут бир келет – бакпасаң кетип калат,

Бак бир конот, үйлөсөң учуп кетет [1, 40-б.].

Макалада жогоруда каралган ой-пикирлердин негизинде төмөндөгүдөй тыянактарды чыгарууга мүмкүн.

Корутунду:

- окутуучу тарабынан өткөн доорлордо айтылган педагогикалык ойлорду азыркы мезгил менен байланыштыруунун жолдорун изденип, таап, студенттер менен биргеликте талдоо аркылуу ошол көз караштарды биздин учур үчүн актуалдаштыруу маанилүү;

- эгер окутуучу өткөн замандардагы ата-бабалардын асыл ойлорун актуалдаштыра алса, ушундай шартта бул педагогикалык көз караштарды студенттердин тереңирээк өздөштүрүүсүнө мүмкүнчүлүк түзүлөт;

- улуу агартуучулардын өткөн чакта айтышкан педагогикалык ойлорун биздин жашап жаткан күндөрдөгү маанисин түшүнүү максатында студенттерге төмөндөгүдөй таризде суроо узатуу мүмкүн: – айтылган көз караштын азыркы учур үчүн олуттуулугуна кайсы мисалдарды келтиресинер? Же, ошол ойлордун бүгүнкү биз жашап жаткан мезгил үчүн олуттуулугу эмнеде экенин ачыктап бергиле? ж.б.

Адабияттар:

1. Бекембай Апыш. Педагогика (окуу куралы). Толукталып, оңдолуп экинчи басылышы [Текст] / Бекембай Апыш. – Ош, 2011. – 412 б.
2. Алимбеков А. Желаледдин Руми Мевлананын таалим-тарбия тууралуу көз караштары: Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу куралы. – Б.: «Улуу Тоолор», 2020. – 88 б.
3. Кунанбай уулу А. Өлөң сөздүн падышасы. – Б., 2019. – 178 б.
4. Кунанбай уулу А. Кара сөздөр жана поэмалар. – Б., 2020. – 192 б.
5. Муратов А., Зулуев Б. Алтын доордун агартуучулары. – Б., 2018. – 96 б.
6. Рахимова М.Р. ж.б. Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы [Текст] / М.Р. Рахимова, Т.В. Панкова, А.Т. Калдыбаева. – Б., 2009. – 256 б.
7. Байгазиев С.О., Мансапова Г.М. Кыргыз агартуусунун башаты: улуттук баалуулуктарды окуткан Нурмолдо Наркул уулу [Текст] / С.О. Байгазиев, Г.М. Мансапова // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2022. – № 1 (56), – С. 85-90.

Рецензиялаган:

Байгазиев С.О.,

филология илимдеринин доктору, профессор,

КББАнын академиги